

บทที่ ๔

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในแพทย์แผนไทย

หลักพุทธธรรมเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตามเพื่อให้เวไนยสัตว์ได้หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส หลักพุทธธรรมเป็นหลักเกณฑ์ของทางจริยศาสตร์ที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้เพื่อเป็นมาตรฐาน ความประพฤติของมนุษย์มีทั้งระดับพื้นฐานเบื้องต้น ระดับกลาง และระดับสูง เพื่อให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตที่ดำรงตามอุดมคติเท่าที่มนุษย์จะเข้ากันได้ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พร้อม มีสติปัญญา มีความสุขอันสมบูรณ์ที่สุด เป็นความดีอันสูงสุดของมนุษย์

คำสอนทางพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นปรัชญาที่แบ่งสภาวะของธรรมออกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรม โดยเฉพาะในระดับโลกียธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ต้องเกิดขึ้นใน ชีวิตประจำวันของบุคคลที่มีจริยโดยทั่วไป ซึ่งต้องรวมถึงอาชีพแพทย์แผนไทย โดยพุทธธรรมก็ได้แสดงให้เห็นว่า ในการปฏิบัติ หรือให้บรรลุในสิ่งที่ดีที่สุดนั้น จะต้องอาศัยพื้นฐานที่ดี คือการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมนั่นเอง

การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ทรงมุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้เริ่มแต่บัดนี้ เช่น ทรงสอนมนุษย์ให้รู้จักตนเอง รู้จักร่างกายและจิตของตน จะได้บำรุงรักษาร่างกายและจิตใจให้ดำรงอยู่อย่างปกติสุข การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการแพทย์แผนไทย เป็นวิธีที่ทำให้ร่างกายและจิตใจมีความอดทนต่อความทุกข์ต่าง ๆ พระสาวกของพระพุทธเจ้าได้ให้สมญานามพระองค์ว่า ทรงเป็นนายแพทย์ผู้รักษาโรค ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า “มหาการุณโก สตถา สัพพโลกติกิจจโก” แปลว่า “พระศาสดาทรงมีพระกรุณาอย่างใหญ่หลวง ทรงเยียวยารักษาสัตว์โลกทั้งมวล” ซึ่งจะได้วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในการแพทย์แผนไทย ดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์หลักอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ เป็นคำสอนที่ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งซึ่งพยายามทำการคาถาหมายหรืออนุมาณเอาวิธีสอนมาจากอริยสัจ ๔ และพฤติการณ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ นั้นได้บ้างไม่มากนักน้อย จากการอนุมาณ ก็พอจะมองเห็นหรือพอจะอนุมานได้ว่า วิธีการแห่งปัญญานั้น คล้ายกับวิธีการของอริยสัจ ๔ อย่างที่สุด ดังจะพยายามเปรียบเทียบให้เห็นดังต่อไปนี้

๑. ขั้นตอนต่างๆของอริยสัจสี่

- ๑) ทุกข์ ชีวิตนี้เป็นความทุกข์อย่างยิ่ง ทั้งทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ทุกภายนอกและทุกข์ภายใน ดังนั้น ปัญญาของเราคือ ทำอย่างไรจะได้พ้นทุกข์ทั้งปวงได้
- ๒) สมุทัย สาเหตุใหญ่ที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ดังนั้น เพื่อหาทางกำจัดตัณหาเสียได้ ทุกข์ก็คงจะหมดไป วิธีการที่อาจทดลองเพื่อกำจัดตัณหาอาจมีดังนี้ การอดอาหาร การนั่งสมาธิ การเข้าใจสิ่งที่ถูกต้อง เมื่อมีอาการเจ็บป่วยก็ต้องหาทางดูแลรักษา

๓) นิโรธ การดับทุกข์ ในการให้ได้มาซึ่งสภาวะนี้ จำต้องดำเนินการต่าง ๆ เพื่อให้ทุกข์ดับไป หรือเพื่อจะได้พ้นทุกข์ จึงทำการอดอาหาร เพื่อให้เห็นว่า การทำทุกรกิริยาไม่อาจพ้นทุกข์ ได้ก็ลองทำอย่างอื่นออกไปอีก

๔) มรรค จากการปฏิบัติต่างๆด้วยตนเองแล้ว ตกลงสรุปผลได้ว่า วิธีการที่จะพ้นทุกข์ได้นั้นมีทางเดียว คือ ทางที่เรียกว่า “มรรคแปด” นั้นเอง

๒. ขั้นตอนต่างๆ ของวิธีการแห่งปัญญา

๑) การกำหนดปัญหา ได้แก่ การพิจารณาเหตุการณ์ต่างๆ เพื่อให้ถูกต้องเหมาะสม (ในกรณีนี้เมื่อพิจารณาเห็นว่าชีวิตเป็นความทุกข์อย่างยิ่งแล้ว ก็กำหนดปัญหาได้ว่า ทำอย่างไร จึงจะได้พ้นทุกข์นั่นเอง)

๒) ตั้งสมมติฐาน เมื่อเข้าใจปัญหาโดยรอบคอบแล้ว เช่น รู้สาเหตุของปัญหาแล้ว อาจตั้งสมมติฐานหรือทดลองกำหนดหลักการในการแก้ไขได้ (เช่น กำหนดว่าจะต้องกำจัดต้นเหตุเสียให้สิ้นเชิง และกำหนดวิธีการย่อยลงไปอีกว่า อาจจะอดอาหาร อาจทำสมาธิ เป็นต้น)

๓) การทดลองและเก็บข้อมูล ลองทำตามที่ตั้งสมมติฐานแล้ว เช่น ลองอดอาหาร ลองทำสมาธิ ฯลฯ จดและจำผลของการปฏิบัติแต่ละอย่างไว้เพื่อจะได้พิจารณาต่อไป

๔) การวิเคราะห์ข้อมูล ทำการวิเคราะห์ข้อมูลหรือผลต่างๆ ที่จำไว้ในขั้นทดลองนั้น เพื่อจะได้รู้ว่าสิ่งแก้ปัญหานั้นที่กำหนดไว้ตั้งเดิมนั้นได้หรือไม่ประการใด

๕) การสรุปผล นำการสรุปให้เป็นหลักเกณฑ์ หรือข้อความที่แน่ชัดว่าได้แก้ปัญหานั้นได้ด้วยวิธีใด และได้ผลประการใด (เช่น สรุปว่า วิถีทุกรกิริยานั้นไม่ได้ผลในการดับทุกข์ แต่การปฏิบัติตามแนวทางของ “มรรคแปด” นั้น เป็นทางเดียวที่พ้นทุกข์ได้แต่จะพ้นได้ในระดับโลกียะหรือระดับโลกุตระก็ต้องแล้วแต่เหตุการณ์และบุคคล

กล่าวโดยสรุป เห็นได้ว่าขั้นตอน ๔ และขั้นตอน ๕ ของวิธีการแห่งปัญญานั้นคล้ายคลึงกันเต็มที่ จะกล่าวได้ว่า แบบเดียวกันก็ไม่ผิด คือ ต่างก็เป็นวิธีการหาเหตุผลและแก้ปัญหานั้นเอง ดังนั้น นับว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ไม่ใช่น้อยที่โลกตะวันออกและโลกตะวันตก ค้นพบวิธีการออกมาได้อย่างเดียวกัน โดยที่ไม่ได้ทราบซึ่งกันและกันเลย ต่างคนต่างคิดออกมา แต่สังเกตได้ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงใช้วิธีการนี้มา ๒๕๕๙ ปีมาแล้ว

๓. ขั้นตอนการเรียนรู้แบบอริยสัจ ๔

๑) กำหนดปัญหา (ขั้นทุกข์)

(๑) ผู้สอนกำหนดและนำเสนอปัญหาอย่างละเอียด พยายามให้ผู้เรียนทำความเข้าใจต่อปัญหานั้นตรงกัน และพยายามสร้างความรู้สึกให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักว่า สิ่งที่คุณสอนนำเสนอเป็นปัญหาของทุกคน ทุกคนมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหานั้น และทุกคนจะต้องร่วมมือกันช่วยแก้ปัญหาเพื่อความสุขของทุกคน

(๒) ผู้สอนช่วยผู้เรียนให้ได้ศึกษาพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ด้วยความรอบคอบและพยายามกำหนดขอบเขตของปัญหาซึ่งผู้เรียนจะต้องคิดแก้ไขให้ได้

๒) การตั้งสมมติฐาน (ขั้นสมุทัย)

(๑) ผู้สอนช่วยให้ผู้เรียนให้ได้พิจารณาด้วยตัวเองว่าสาเหตุของปัญหาที่ยกขึ้นมา กล่าวในขั้นที่ ๑ นั้นมีอะไรบ้าง

(๒) ผู้สอนช่วยให้ผู้เรียนให้ได้เกิดความเข้าใจและตระหนักว่าในการแก้ปัญหาใดๆ นั้น จะต้องกำจัดหรือดับ

(๓) ผู้สอนช่วยให้ผู้เรียนให้คิดว่าในการแก้ที่สาเหตุนั้นอาจจะกระทำอะไรได้บ้าง คือ ให้กำหนดสิ่งที่จะกระทำนี้เป็นข้อๆไป

๓) ทดลองและเก็บข้อมูล (ขั้นนิโรธ) ใช้เทคนิคการแบ่งงานและการทำงานเป็นกลุ่มและเสนอแนะวิธีการจัดบันทึกข้อมูลผู้สอนอาจให้ผู้เรียนช่วยกันเสนอว่า จะบันทึกข้อมูลอย่างไร หรือช่วยกันออกแบบตารางบันทึกข้อมูล

๔) วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล (ขั้นมรรค)

(๑) ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและสรุปได้ว่า ในบรรดาการทดลองหรือการกระทำด้วยตัวเองหลายๆอย่างนั้น บางอย่างก็แก้ปัญหาไม่ได้ บางอย่างก็แก้ปัญหาได้ชัดเจน บางอย่างก็แก้ปัญหาได้ไม่ชัดเจน การแก้ปัญหาให้สำเร็จจะต้องทำอย่างไรแน่

(๒) เมื่อลงข้อสรุปวิธีแก้ปัญหาได้แล้ว ให้ผู้เรียนช่วยกันกำหนดแนวทาง ในการปฏิบัติและลงมือปฏิบัติตามแนวทางนั้นโดยทั่วกัน รวมทั้งให้ผู้เรียนช่วยกันคิดวิธีการควบคุมและติดตามของการปฏิบัติเมื่อแก้ไขปัญหานั้นๆด้วย

สรุปได้ว่า หลักอริยสัจ ๔ ประการ เป็นหลักธรรมที่ใช้เพื่อการศึกษาหาสาเหตุของปัญหาอุปสรรคในงานนั้น ๆ และยังสามารถกำหนดเป้าหมายโดยทำเป็นยุทธศาสตร์ และแนวทางในการดำเนินหนทางไปสู่เป้าหมายนั้น ๆ ด้วย (๑) ทุกข์ ความทุกข์ หรือปัญหา (๒) สมุทัย ต้นเหตุแห่งทุกข์ สมมุติฐาน (๓) นิโรธ ความดับทุกข์ เป้าหมาย และ(๔) มรรค หนทางดับทุกข์ มรรควิธีการเข้าสู่เป้าหมาย

๔.๒ วิเคราะห์กฎไตรลักษณ์

กฎไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะทางธรรมชาติ ๓ ประการ ที่พระพุทธองค์ทรงเห็นธรรมชาติ และนำมาสอนให้มวลมนุษย์เข้าใจคือ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” ซึ่งสั้นและเข้าใจได้ดีที่สุด

กฎข้อที่หนึ่ง อนิจจัง คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นอนิจจัง ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติ ไม่ว่าจะอะไรก็ไม่ยืนยงคงอยู่ โลกที่เราอยู่นี้ก็เปลี่ยนสภาพมาหลายครั้งหลายครา ที่เคยเป็นภูเขา ก็กลายเป็นทะเลจมอยู่ใต้น้ำ และคงเปลี่ยนต่อไปจนถึงวันหนึ่งก็อาจเปลี่ยนไปจนหมดสภาพของความเป็นโลก ตัวเราเองก็ไม่มีอะไรคงสภาพเดิม หากความเชื่อของศาสนาอื่นที่ว่าพระเจ้า พระพรหม พระอัลเลาะห์ ฯ เป็นองค์ที่สร้างโลกขึ้นมาพระองค์ผู้สร้างเหล่านี้จะไม่เที่ยงเช่นกันจะมีการเปลี่ยนพระองค์เป็นเจ้าเหล่านั้นตามวาระเวลาตามกฎแห่งอนิจจังโดยไม่มีข้อยกเว้นแม้แต่ธรรมชาติของพระพุทธองค์เองก็อยู่ในกฎเกณฑ์เดียวกันจะยืนยงอยู่ได้ประมาณห้าพันปีซึ่งอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์หรือของธรรมชาติของโลกซึ่งพุทธศาสนาเองก็ได้มีเกิดดับมาหลายครั้งก่อนหน้านี้แล้วเพราะมี

พระพุทธเจ้ามาก่อนแล้วหลายพระองค์ นอกจากเรื่องทางกายภาพที่เป็นอนิจจังแล้วทุกสิ่งไม่เที่ยง แม้เรื่องทางอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด สุขความทุกข์ ยิ่งไม่เที่ยงมากขึ้น เปลี่ยนแปลงให้เราเห็นได้ ทุกวัน ชาวพุทธจึงต้องระลึกไว้เสมอว่า “ทุกสิ่งไม่เที่ยง” เพื่อไม่ให้ลืมนั่น มีสิ่งเดียวที่เที่ยงคือความไม่เที่ยง

กฎที่สำคัญข้อที่สอง ของไตรลักษณ์ก็คือ “ทุกขัง” หมายถึงว่าทุกสิ่งเป็นทุกข์ ในส่วนของความสุขเองก็มีทุกข์แฝงอยู่ กล่าวจะไม่ยั่งยืน เปลี่ยนแปรไป ซึ่งเรื่องของทุกข์นี้ได้เขียนไว้แล้ว ทุกข์จึงเป็นองค์ประธานของพุทธศาสนาเพราะเป็นกฎของธรรมชาติ

กฎข้อที่สาม ก็คือ อนัตตา ซึ่งแปลตามตัวว่าไม่มีอัตตาซึ่งหมายถึงไม่มีตัวตน ซึ่งมีได้หมายความว่าไม่มีตัวไม่มีตนทางกายภาพ จึงควรแปลว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนหมายถึงว่าสิ่งที่ว่าเป็นตัวนั้น ก็ไม่ใช่ตัว สิ่งที่เราเรียกกันว่าย่างโน้นอย่างนั้นก็ไม่ใช่สิ่งนั้นเป็นข้อสมมุติทั้งสิ้น ความจริงแล้วไม่มีอะไร ตัวตนที่ชื่อนั้นชื่อนี้ไม่ซำก็สลายกลายเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ ถึงแม้จิตที่จะไม่ตาย ก็เปลี่ยนไปไม่ใช่จิตของ นาย ก นาย ข จนกว่าจิตดวงนั้นจะถึงนิพพาน ซึ่งก็เป็นอนัตตาอีกเช่นกัน ที่ว่า นิพพานัง สุธมฺมํ พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แสดงลักษณะของอนัตตา คือ ลักษณะที่ทำให้เห็นว่ามีใช่ตัวมีใช่ตน โดยสรุปแล้ว มีอยู่ ๕ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑) เป็นของสูญ (สุญญโต) คือ เป็นเพียงการประชุมเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อย ๆ ทั้งหลาย ว้างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือการสมมติเป็นต่าง ๆ ไม่มีตัวผู้ซึ่งอยู่ครอง ไม่มีตัวผู้สร้างสรรค์บันดาล ไม่มีตัวผู้สวดย นอกเหนือจากกระบวนการแห่งองค์ประกอบทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยและอยู่นอกเหนือจากการสมมติ พูดง่าย ๆ ว่า ว้างจากความเป็นสัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา จากความเป็นนั้น เป็นนี้ ที่กำหนดหมายกันขึ้นนั่นเอง

๒) เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ (อสุคามิกโต) ไม่เป็นของใครจริง คือไม่เป็นตัวตนของใคร และไม่เป็นของของตัวตนใด ๆ ไม่มีตัวตนอยู่ต่างหากที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสังขารธรรมทั้งหลาย มันเป็นเพียงกระบวนการของธรรมเองล้วน ๆ ซึ่งเป็นไปโดยลำพังตามเหตุปัจจัย

๓) ไม่อยู่ในอำนาจ (อวิสวตฺตโนโต) ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของใคร ๆ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อผู้ใด ไม่มีใครมีอำนาจบังคับมัน จะเรียกร้องหรือปรารถนาให้มันเป็นอย่างไร ๆ ไม่ได้ นอกจากทำการตามเหตุปัจจัย เช่น มันเกิดขึ้นแล้วจะสั่งว่าอย่าตั้งอยู่ มันตั้งอยู่แล้วจะสั่งว่าอย่าโถม มันโถมไปแล้วจะสั่งว่าอย่าเสื่อมสลายไม่ได้

๔) เป็นสภาวะธรรมอันเป็นไปตามเหตุปัจจัย (ยถาปัจจัยปวตฺติโต) คือ เป็นสิ่งที่ขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่มีอยู่โดยลำพังตัวเอง แต่เป็นไปโดยสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่กับสิ่งอื่น ๆ ต่างเป็นปัจจัยแก่กัน และกัน เรียกรวม ๆ ว่า กระบวนการนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร และไม่อาจมีตัวตน ไม่ว่าจะเป็นตัวแกนภายในหรือตัวการภายนอก ที่จะขวางขึ้นหรือบงการบังคับมันได้

๕) โดยสภาวะของมันเองก็แย้งหรือค้านต่อความเป็นอัตตา (อตตปฏิกุเซปโต) มีแต่ภาวะที่ตรงข้ามกับความเป็นอัตตา หมายความว่า ความเป็นกระบวนการ คือ การที่องค์ประกอบทั้งหลายสัมพันธ์กันดำเนินไปโดยความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง เป็นการปฏิเสธอยู่ในตัวว่า ไม่มีตัวตนต่างหากซ้อนอยู่ที่จะมาแทรกบงการ หรือแม้แต่ขวางขึ้นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตัวตนต่างหากเช่นนั้นมิได้ เพราะถ้ามี ก็ไม่อาจเป็นไปตามความบังคับบงการของตัวตนนั้น หรือกระบวนการที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นมีความสำเร็จสมบูรณ์พร้อมในตัวอยู่แล้ว ไม่จำเป็นและไม่อาจจะมีตัวการอย่างอื่นที่จะเข้ามาแทรกแซงสั่งการอีกได้

หลวงพ่อกุฑมัทธสกล่าว่า “...ในฐานะที่เป็นทฤษฎีทุกๆ ไป เกี่ยวกับเรื่องความทุกข์ก็คือ เรื่องสามัญญลักษณะ ได้แก่ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง ๑ ความเป็นทุกข์ ๑ ความเป็นอนัตตา ๑ ของสังขารต่างๆ ไป นอกจากจะเรียก สามัญญลักษณะ แล้ว ยังเรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือ ธรรมนิยาม หรือ ธรรมฐิติ ได้อีกที่ว่า เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับ เรื่องความทุกข์นั้น หมายถึง การที่ลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ ทั้งในความหมายที่ว่าทนทาน ความหมายที่ว่าพิจารณาแล้ว น่าอดทนระอาใจ และความหมายที่ว่าว่างอย่างน่าเกลียด ยิ่งกว่านั้น ผู้ที่จะเบื่อหน่ายในความทุกข์ได้ ก็ต้องอาศัยการพิจารณาในลักษณะเหล่านี้ ที่ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ก็คือ ผู้ที่กำลังพิจารณา อยู่ในลักษณะเหล่านี้ ยิ่งๆ ขึ้นไป เมื่อมีความเห็นแจ้งแทงตลอด ในลักษณะเหล่านี้แล้ว ย่อมเกิดญาณ ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชา และดับทุกข์ได้ เพราะฉะนั้นจึงถือว่า หลักธรรมเรื่อง สามัญญลักษณะ นี้ เป็นทฤษฎีทุกๆ ไป เกี่ยวกับความทุกข์ที่เรียกว่า สามัญญลักษณะ หมายถึง ลักษณะที่สามัญ คือ ทั่วไป แก่สังขารทั้งปวงไม่ว่า สังขารที่มีวิญญาณครอง หรือ ไม่มีวิญญาณครอง ย่อมประกอบอยู่ด้วย ลักษณะทั้ง ๓ นี้ ในฐานะเป็น กฎของธรรมชาติ สังขารทั้งหลาย จะมีลักษณะอื่นต่างกันอย่างไรรก็ตาม แต่ต้องมีลักษณะเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ ลักษณะที่กล่าวนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้นามว่า สามัญญลักษณะ

คำว่า สังขาร แปลว่า ปรง (สัง = พร้อม + ขร = กระทำ) ในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่ถูกสิ่งอื่นปรง และพร้อมกันนั้น มันก็ปรงสิ่งอื่นต่อไปอีก ตัวอย่างเช่น อาหารที่เรารับประทาน ย่อมถูกปรงจากธาตุต่างๆ ขึ้นด้วย อากาศต่างๆ แล้วตัวมันเอง ก็ปรง สิ่งอื่นต่อไป เช่น ปรง ร่างกาย ของมนุษย์ และสัตว์ เป็นต้น ฉะนั้น ควรกำหนดให้ได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า สังขาร คือสิ่งที่ ถูกสิ่งอื่นปรง แล้วก็ปรง สิ่งอื่นต่อไป พร้อมกัน ไปในตัว ในขณะเดียวกัน, เปรียบเหมือนอิฐที่ซ้อนกันอยู่ หลายๆ แผ่น อิฐแผ่นหนึ่ง ย่อมถูกหนุนอยู่ โดยอิฐอีกแผ่นหนึ่ง พร้อมกันนั้นก็ถูกทับอยู่โดยอิฐอีกแผ่นหนึ่ง เรียกว่า เป็นไปในขณะเดียวกัน ฉะนั้นอันนี้ โดยเหตุที่สังขารเป็นสิ่งที่เพียงแต่ถูกปรงขึ้นด้วยของหลายสิ่ง มันจึงต้องเปลี่ยนแปลงไปตาม สิ่งที่ปรงแต่งมันขึ้นมา จึงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มันต้องชำรุดทรุดโทรมไปตามการทรุดโทรมของสิ่งที่ปรงแต่งมัน และมีลักษณะไม่เป็นตัวของตัวเอง เพราะถูกสิ่งอื่นปรงแต่งอยู่เรื่อยดังที่กล่าวแล้ว สังขารทั้งหลาย จึงมีลักษณะเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า อนิจจลักษณะ มีลักษณะแห่งการทนทาน ซึ่งเรียกว่า ทุกขลักษณะ และ มีลักษณะแห่งความไม่เป็นตัวของตัวเอง หรือ เป็นตัวของใครอื่น เรียกว่า อนัตตลักษณะ ซึ่งเรียกรวมๆ กันว่า ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ที่เรียกอีกอย่าง

หนึ่งว่า ไตรลักษณ์นั้น ใช้เรียกกันภาษาไทยเพื่อความสะดวก แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ซึ่งหมายถึง ลักษณะที่กล่าวแล้วข้างต้น แต่ควรจะสังเกตว่า คำว่า ๓ อย่างในที่นี้ เป็นคำบัญญัติเฉพาะ ซึ่งท่าน หมายถึงลักษณะแห่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เท่านั้น ควรจะจับใจความสำคัญให้ได้ว่า เพราะลักษณะ ทั้ง ๓ นี้ มีความสำคัญอย่างยิ่ง จึงยอม ให้เอาจำนวนเลข ๓ นี้ ไปเป็นชื่อของลักษณะทั้ง ๓ นี้ โดยเฉพาะ เพราะฉะนั้น ความหมายของคำว่า สาม จึงมีได้อยู่ที่ เพียงแต่เป็นจำนวนนับแต่นั้นไปอยู่ที่ ความสำคัญของ ลักษณะทั้ง ๓ นี้ นับว่าเป็นสิ่งที่ ควรสนใจอย่างยิ่งโดยแท้จริง ท่านเองเดียวกับคำว่า แก้วสามดวง แต่เราหมายถึง พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ฉันทิกัณณัน

ที่เรียกว่า ธรรมนิยาม แปลว่า บทนิยามของธรรม ซึ่งในที่นี้ได้แก่ ธรรมชาติ คำว่า นิยาม แปลว่า เครื่องกำหนด, ลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นลักษณะเครื่องกำหนดให้ทราบได้ว่า เป็น กฎของ ธรรมชาติ ที่ปรากฏอยู่ในสิ่งทั้งปวง, เราควรจะกล่าวว่า สิ่งใดเป็นไปใน กฎทั้ง ๓ นี้ สิ่งนั้นควรเรียกว่า เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ แต่เราไม่อาจ หรือ มีโอกาส ที่จะกล่าวข้อความประโยชน์นี้เพราะว่า ไม่มี สิ่งใด ที่ไม่เป็นไปตามกฎนี้ ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่มีเหตุปัจจัย ปฐมัตถ์ ล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวลักษณะทั้ง ๓ นี้ ว่า เป็น บทนิยามแห่งธรรม

ที่เรียกว่า ธรรมฐิติ ซึ่งแปลว่า การตั้งอยู่แห่งธรรมนั้น หมายความว่า การตั้งอยู่ หรือมีอยู่ หรือ ปรากฏอยู่ แห่งธรรมชาติทั้งปวงนั้น ไม่มีอะไรอื่น นอกจาก ความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อธิบายว่า ถ้าธรรม หรือ ธรรมชาติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งอยู่ ตัวความตั้งอยู่ที่แท้จริงนั้น ก็คือ ความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นเอง กล่าวอย่างหนึ่ง ก็ว่า ถ้ามองเห็น ตัวธรรม หรือ ตัวธรรมชาติที่แท้ อย่างถูกต้อง และสมบูรณ์ ก็คือ การมองเห็น ความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นเอง”

๔.๒.๑ ไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณ์ ๓

ชีวิตเมื่อเกิดขึ้นมาตั้งแต่กำเนิดในครรภ์จนกระทั่งวาระสุดท้ายย่อมตกอยู่ใต้อำนาจของกฎ ธรรมชาติ ๓ อย่าง ได้แก่ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความถูกกดดัน) และอนัตตตา (ความหา สภาพที่เป็นตัวตนแท้จริงไม่ได้) หรือกล่าวตามภาษาที่คล้องปากกันว่า ชีวิต เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทั้ง ๓ ประการนี้มีชื่อเรียกตามภาษาธรรมะว่า ไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณ์ ดังนี้

(๑) อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่อยู่ในสภาพเดิมตลอดไป ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไปกล่าวคือ ทุกสิ่งทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีสิ่งใดที่จะคงอยู่ในสภาพเดิมตลอดชั่ววิรันดร์ เพียงแต่บางสิ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงเร็ว แต่บางสิ่งอาจเปลี่ยนแปลงช้าเท่านั้น แต่สิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดก็จะถูกกาลเวลาเปลี่ยนแปลงอย่างแน่นอน

พระพุทธโฆษาจารย์ผู้รจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวอธิบายเกี่ยวกับความจริงของ ชีวิตตามหลักไตรลักษณ์ไว้ดังนี้ (เดือน คำดี : ๒๕๓๔: ๑๑๒)

อนิจจลักษณะ ๑๐ ประการ

(๑) ชีวิตไม่เที่ยง เพราะไม่เป็นอยู่ตลอดไป และเพราะมีเบื้องต้นและเบื้องปลาย (การเกิดและการตาย)

(๒) ชีวิตย่อมน่าหวาด เพราะหวาดด้วยพยาธิ ชรา มรณะ และด้วยโลกธรรมทั้งหลาย มีลาภและเสื่อมลาภ (การได้มาและการเสียไป) เป็นต้น

(๓) ชีวิตย่อมพังทลาย เพราะพังไปด้วยพยาธิ ชรา และมรณะ

(๔) ชีวิตย่อมแตกสลาย เพราะมีความเป็นปกติเข้าถึงการแตกสลายโดยการกระทำของตนเองบ้าง คนอื่นบ้าง และเป็นเองบ้าง

(๕) ชีวิตได้ชื่อว่าไม่คงทน เพราะมีความเป็นปกติตกไปได้ทุกรุ่นทุกว่าย (ตายได้ทุกกระยะแห่งชีวิต)

(๖) ชีวิตได้ชื่อว่าแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นปกติ เพราะอาการ ๒ อย่าง คือ ชรา และมรณะ

(๗) ชีวิตได้ชื่อว่า ไม่มีแก่นเพราะเป็นสิ่งอ่อนแอ และเพราะเป็นสิ่งหักพังได้ง่ายเหมือนไม้กระพี้

(๘) ชีวิตได้ชื่อว่าเสื่อม เพราะปราศจากความเจริญและเพราะเป็นตัวเสื่อม

(๙) ชีวิตได้ชื่อมีความตายเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บเป็นปกติ

(๑๐) ชีวิตได้ชื่อว่า เป็นสังขตะ เพราะเป็นสิ่งที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น

เหตุผลทั้ง ๑๐ ประการนี้แสดงถึงความเป็นอนิจลักษณะของชีวิต คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่มั่นคง และจะต้องแปรไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น

๔.๒.๒ ทุกขตา (Suffering) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดตัน ผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่สภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์อันมีความบกพร่องอยู่ในตัว

ทุกขลักษณะ ๒๕ ประการ

(๑) ชีวิตได้ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิด ความเสื่อม บีบคั้นและเพราะเป็นพื้นที่ตั้งสำหรับทุกข์

(๒) ชีวิตได้ชื่อว่า เป็นอุบาทว์ เพราะเป็นพื้นที่ที่ตั้งสำหรับอุบาทว์ทั้งปวง เพราะเป็นเหตุ นำมาซึ่งอนัตตผลที่รู้ไม่ได้ กล่าวคือ ไม่ได้คาดคิดไว้ก่อนเลยว่าจะเกิดขึ้น

(๓) ชีวิตได้ชื่อว่า เป็นภัย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งภัยทั้งปวง

(๔) ชีวิตได้ชื่อว่า อุปสรรค เพราะถูกอนัตตผลพัวพัน เพราะถูกสิ่งที่เป็นโทษขัดขวาง และเพราะควรแก่การไม่พึงรับเอาสิ่งที่เป็นตัวอุปสรรค

(๕) ชีวิตได้ชื่อว่า ไม่มีที่ต้านทาน เพราะไม่มีที่คุ้มครองและเพราะหาความปลอดภัยมิได้

(๖) ชีวิตได้ชื่อว่า ไม่มีที่กำบัง เพราะไม่มีที่ลับที่จะหลบซ่อนได้ และเพราะไม่ทำหน้าที่กำบัง ให้แม้แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ซ่อนตัวอยู่

(๗) ชีวิตได้ชื่อว่า ไม่มีที่พึ่ง เพราะไม่มีความเป็นที่กำจัดภัยให้แก่ผู้อาศัยทั้งหลายได้

(๘) ชีวิตได้ชื่อว่า เป็นจัญไร เพราะนำโทษร้ายมาให้เป็นอเนก

(๙) ชีวิตได้ชื่อว่า มีชาติ (การเกิด) เป็นธรรมดา เพราะมีความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นปกติ

(๑๐) ชีวิตได้ชื่อว่ามีชรา (ความแก่) เป็นธรรมดา เพราะมีความเกิดและความเจ็บเป็นปกติ

(๑๑) ชีวิตได้ชื่อว่ามีพยาธิ (ความเจ็บไข้) เป็นธรรมดา เพราะมีความตาย ความเกิด และความแก่เป็นปกติ

(๑๒) ชีวิตได้ชื่อว่ามีเคราะห์หมองเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นปกติ

(๑๓) ชีวิตได้ชื่อว่า เป็นอาทินพ (โทษ) คือเป็นผลร้าย เพราะมีทุกข์เป็นที่ไปโดยชีวิตทำให้ทุกข์เกิด และทุกข์นั้นเองเป็นตัวโทษ

(๑๔) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นรากเหง้าแห่งความลำบาก เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ยาก

(๑๕) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่า เพราะมักทำลายความไว้วางใจเสียดุจศัตรูผู้มีหน้าที่เป็นมิตร

(๑๖) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นโรค เพราะประดังอยู่ด้วยปัจจัยและเพราะเป็นมูลเหตุให้เกิดโรค

(๑๗) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นผี เพราะความเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยความเจ็บปวด คือความเป็นทุกข์ทรมาน เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งหนอง คือ กิเลส

(๑๘) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นลูกศร เพราะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดเพราะทิ่มแทงอยู่ภายใน และเพราะฟุ้งซ่านออกได้ยาก

(๑๙) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นของชั่ว เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความติเตียนของอริยชน เพราะนำความไม่องอาจมาให้และเพราะเป็นพื้นที่สำหรับของชั่ว

(๒๐) ชีวิตได้ชื่อว่าอาพาธ (เจ็บป่วย) เพราะเป็นที่ยังความไม่เป็นเสรีให้เกิด และเพราะเป็นปทัสถานแห่งความเจ็บไข้

(๒๑) ชีวิตได้ชื่อว่ามีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา เพราะมีชาติชรา พยาธิ มรณะ และความเศร้าใจเป็นปกติ

(๒๒) ชีวิตได้ชื่อว่ามีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความคร่ำครวญเป็นปกติ

(๒๓) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นไปกับอาสวะ (กิเลส) เพราะเป็นปทัสถานแห่งอาสวะ

(๒๔) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นเหยื่อของมาร เพราะเป็นเหยื่อของกิเลสมาร (มารคือกิเลส) และมัจจุมาร (มารคือความตาย)

(๒๕) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีเคราะห์หมองเป็นธรรมดา เพราะมีความเป็นวิสัยแห่งสังกิเลส คือ ตัณหา ภีฏฐิ และทุจริตเป็นธรรมดา

๔.๒.๓ อนัตตตา (Non-Self) ความมิใช่ตัวตน ความมิใช่ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม หมายความว่าชีวิตร่างกายนี้มีตัวตนที่แท้จริงของเราที่เรามองเห็นเป็นรูปร่างก็เพราะการรวมกันของขันธ์ ๕ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อส่วนประกอบทั้งที่เป็นรูปขันธ์และนามขันธ์มารวมกันเข้าแล้ว มันก็คุมกันอยู่ได้เพียงชั่วคราว

เท่านั้น มันก็จะเปลี่ยนแปลง เสื่อม คร่ำคร่า ทрудโทรม ในที่สุดมันก็จะแยกออกจากกัน ดังนั้น ตัวตนที่แท้จริงของเราจึงไม่มี สิ่งที่เราเรียกว่าตัวตนก็เป็นเพียงเรียกอาการรวมกันของชั้น ๕ เท่านั้น

อนัตตลักษณะ ๕ ประการ

- (๑) ชีวิตได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายอื่น ๆ (ปรปักษ์) เพราะไม่อยู่ในอำนาจและไม่เชื่อฟัง
- (๒) ชีวิตได้ชื่อว่าว่าง เพราะว่างจากความยั่งยืน ความงามและความสุขตามที่คนเขา

คาดคิด

- (๓) ชีวิตได้ชื่อว่าเปล่า เพราะความเป็นของว่างนั่นเอง
- (๔) ชีวิตได้ชื่อว่าสูญ เพราะว่างจากเจ้าของผู้ครอง ผู้สร้าง ผู้ส่วย (ผล) และผู้ดูแลรักษา
- (๕) ชีวิตได้ชื่อว่ามิใช่ตน เพราะแม้แต่ตนเองก็ได้เป็นเจ้าของ เป็นต้น

สรุปได้ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเองตามธรรมดา เหตุปัจจัยมี มันก็เกิดขึ้น เหตุปัจจัยหมด มันก็ดับ ทรงตัวอยู่ไม่ได้ เรื่องอัตตา อนัตตานี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ทั้งหลายควรที่จะทำความเข้าใจให้รู้ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา มิใช่อัตตา เมื่อเรารู้ว่าสิ่งทั้งหลายมิใช่ตัวตนแล้ว ก็พยายามลดละมานะความถือตัวถือตน ไม่ทะนงตนว่าสำคัญกว่าคนอื่น สูงกว่าคนอื่น อันจะเป็นเหตุปัจจัยนำตัวเราให้คลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนที่หาความจริงยั่งยืนไม่ได้เลย จะได้ใช้ชีวิตอยู่กับความจริงในโลกนี้อย่างรู้เท่าทัน ไม่หลงยึดติดในสิ่งสมมติ อันจะเป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพานในที่สุด

๔.๒.๔ ประโยชน์ของการศึกษากฎไตรลักษณ์

เมื่อเข้าใจไตรลักษณ์ ย่อมเข้าถึงกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติจะไม่ยึดมั่น ถือมั่นอย่างมงาย ย่อมรู้ว่าอะไรจริง อะไรเป็นเพียงสิ่งสมมุติเมื่อเกิดความสนใจย่อมไม่ตีใจจนเกินไป และเมื่อมีความผิตหวังย่อมรู้เท่าทันถึงความเป็นไป ไม่เศร้าโศกเสียใจ เพราะพิจารณาเห็นการได้การเสียเป็นเรื่องธรรมดาของโลกที่เรียกกันว่า โลกธรรม มี ๘ ประการ ได้แก่ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรเสริญ และนินทา ซึ่งเป็นคู่ ๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “การที่เราใช่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเครื่องกำกับชีวิตเป็นประจำวันสามารถเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสเป็นมายาเหมือนอย่างที่ว่ากูเป็นของกู เพราะว่าตัวกูของกูมันเกิดจากอารมณ์ตัวกูของกูที่เป็นมายา อารมณ์ทั้งหลายก็เป็นมายา เห็นได้ด้วยหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โรคไม่เกิด ความทุกข์ก็ไม่เกิด” (แก่นพุทธศาสนา: ๒๕๒๕: ๕๙)

กล่าวโดยสรุปแล้วประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องไตรลักษณ์มีดังต่อไปนี้

๑. ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องอนิจจัง เมื่อได้เรียนรู้ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะได้ประโยชน์หลายประการดังนี้

ก. ความไม่ประมาท ทำให้คนไม่ประมาทมัวเมาในวัยว้าวัยหนุ่มสาว ในความไม่มีโรคและในชีวิต เพราะความตายอาจมาถึงเมื่อไรก็ได้ไม่แน่นอน ทำให้ไม่ประมาทในทรัพย์สิน เพราะคนมีทรัพย์สินอาจกลับเป็นคนจนได้ ทำให้ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น เพราะผู้ที่ไร้ทรัพย์สิน ไร้ยศ ต่ำต้อยกว่าภายนอกหน้าอาจมีทรัพย์สิน มียศ และเจริญรุ่งเรืองกว่าก็ได้เมื่อคิดได้ดังนี้จะทำให้สำรวมตน อ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่ยโสโอหัง วางท่าใหญ่ ยกตนข่มท่าน

ข. ทำให้เกิดความพยายาม เพื่อที่จะก้าวไปข้างหน้า เพราะรู้ว่าถ้าเราพยายามก้าวไปข้างหน้าแล้วชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี

ค. ความไม่เที่ยงแท้ ทำให้รู้สภาพการเปลี่ยนแปลงของชีวิต เมื่อประสบกับสิ่งไม่พอใจ ก็ไม่สิ้นหวังและเป็นทุกข์ไม่ปล่อยตนไปตามเหตุการณ์นั้นๆจนเกินไปพยายามหาทางหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ดี

๒. ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องทุกข์ เมื่อผู้ใดได้เรียนรู้เรื่องความทุกข์แล้ว จะรู้ว่าความทุกข์เป็นของธรรมดาประจำโลก อย่างหนึ่งซึ่งใคร ๆ จะหลีกเลี่ยงได้ยาก ต่างกันก็แต่เพียงรูปแบบของทุกข์นั้น เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นแก่ชีวิต ผู้มีปัญญาตรองเห็นความจริงว่าความทุกข์เป็นสัจจะธรรมอย่างหนึ่งของชีวิต ชีวิตย่อมระคนด้วยทุกข์เป็นธรรมดา เมื่อเห็นเป็นธรรมดา ความยึดมั่นก็มีน้อย ความทุกข์สามารถลดลงได้หรืออาจหายไปเพราะไม่มีความยึดมั่นความสุขที่เกิดจากการปล่อยวางย่อมเป็นสุขอันบริสุทธิ์

๓. ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องอนัตตา การเรียนรู้เรื่องอนัตตา ทำให้เรารู้ความจริงของสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องถูกหลอกหลวงจะทำให้คลาย ตัณหา มานะ ทิฐิ ทำให้ไม่ยึดมั่น เบากาย เบาใจ เพราะเรื่องอนัตตาสอนให้เรารู้ว่า สังขารทั้งปวง เป็นไปเพื่ออาพาธ ฝืนความปรารถนา บังคับบัญชา ไม่ได้อย่างน้อยที่สุดเราจะต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่า ตัวเราเองจะต้องพบกับธรรมชาติแห่งความเจ็บปวด ความแก่ชรา และความตายจากครอบครัวยุติและญาติพี่น้องตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่าง

จึงเห็นได้ว่าการศึกษาไตรลักษณ์ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทาน ไม่ว่าจะเป็นกามุปาทาน (ความถือมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ทิฐูปาทาน (ความถือมั่นในความคิดเห็นหรือทฤษฎีต่างๆ) และสัสถัพอุปาทาน (ความถือมั่นในศีลวัตรที่ผิดๆ) รู้เท่าทันถึงสิ่งที่เป็นมายาแล้วพัฒนาตนให้เข้าถึงสัจจะและสามารถบรรลุคุณธรรมขั้นสูงในพระพุทธศาสนาได้

๔.๒.๕ คุณค่าทางจริยธรรมของกฎไตรลักษณ์

๓.๑ หลักอนิจจตา ในทางจริยธรรม หลักอนิจจตาอาจใช้ให้เป็นประโยชน์ได้เป็นอันมาก โดยเฉพาะที่เป็นหลักใหญ่ ๒ ประการ

๑) มีชีวิตซึ่งเป็นอยู่ด้วยปัญญาที่ด้านนอกไม่ประมาท เร่งชวนขวายเป็นการปรับปรุงแก้ไขด้วยความรู้ที่ตรงต่อเหตุปัจจัย

๒) มีชีวิตซึ่งเป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่ด้านในจิตใจอิสระ เป็นสุขผ่องใสปล่อยวางได้ด้วย
ความรู้เท่าทันเหตุปัจจัย

๓.๒ หลักทุกขตา ในหลักทุกขตา มีเกณฑ์สำคัญสำหรับกำหนดคุณค่าทางจริยธรรมอยู่ ๒
อย่าง คือ

๑) ทุกข์ที่เป็นธรรมดาของสังขาร ต้องรู้ทันไม่ยึดฉวยเอามาใส่ตัวให้เป็นทุกข์ของเรา
แต่เป็นภาระที่ต้องจัดการด้วยปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย

๒) หลักอริยสัจบอกหน้าที่กำกับไว้ว่า ทุกข์สำหรับปัญญารู้ทันและทำให้ไม่เกิดไม่มี
แต่สุขที่คนมุ่งหมายต้องทำให้กลายเป็นชีวิตของเรา

๓.๓ หลักอนัตตตา ความรู้ที่ยังถึงอนัตตตา มีคุณค่าที่สำคัญในทางจริยธรรม คือ

๑) ในขั้นต้น ทางด้านตัณหา ช่วยลดทอนความเห็นแก่ตน มิให้ทำการต่างๆ โดย
ยึดถือแต่ประโยชน์ตนเป็นประมาณ ทำให้มองเห็นประโยชน์ในวงกว้าง ที่ไม่มีตัวตนมาเป็นเครื่องกีด
กันจำกัด อนึ่ง ภาวะที่สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนของนั่นเอง เกิดจากส่วนประกอบและเป็นไปตามเหตุ
ปัจจัยนั้น สอนว่า สิ่งทั้งหลายจะปรากฏรูปเป็นอย่างไร ย่อมแล้วแต่การปรุงแต่ง ด้วยการกระทำที่เหตุ
ปัจจัย และชักโยงเชื่อมความสัมพันธ์ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายและขอบเขตวิสัยความสามารถ
โดยนัยนี้ จึงเป็นการย้ำข้อที่ว่าบุคคลควรปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายตรงตัวเหตุปัจจัย ด้วยท่าทีที่เป็นอิสระ
ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะให้ได้ทั้งผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย และไม่เกิดทุกข์เพราะตัณหาอุปาทาน

๒) ในขั้นกลาง ทางด้านทิวฐิ ทำให้จิตใจกว้างขวางขึ้น สามารถเข้าไปเกี่ยวข้อง
พิจารณา และจัดการกับปัญหาและเรื่องราวต่างๆ โดยไม่เอาตัวตน ความอยากของตน ตลอดจน
ความเห็น ความยึดมั่นถือมั่นของตนเข้าไปขัด แต่พิจารณาจัดการไปตามธรรม ตามเหตุตามผล
ตามที่มันเป็นของมันหรือควรจะเป็นแท้ๆ คือ สามารถตั้งอุเบกขา วางจิตเป็นกลาง เข้าไปฟังตามที่
เป็นจริง งดเว้นอัตตาธิปไตย ปฏิบัติตามหลักธรรมาธิปไตย

๓) ในขั้นสูง การรู้หลักอนัตตตา ก็คือ การรู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นอย่างแท้จริง
คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติถึงที่สุด ความสมบูรณ์ถึงขั้นนี้ทำให้ลดความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ ถึง
ความหลุดพ้น บรรลุอิสรภาพโดยสมบูรณ์อันเป็นจุดหมายของพุทธธรรม อย่างไรก็ตามความรู้แจ่มแจ้งใน
หลักอนัตตตา ต้องอาศัยความเข้าใจตามแนวปฏิจลสมุปบาท และการปฏิบัติตามแนวมรรค ซึ่งจะ
กล่าวต่อไป

๔) กล่าวโดยทั่วไป หลักอนัตตตา พร้อมทั้งหลักอนิจจตา และหลักทุกขตาเป็นเครื่อง
ยืนยันความถูกต้องแท้จริง ของหลักจริยธรรมอื่นๆ โดยเฉพาะหลักกรรม และหลักการปฏิบัติเพื่อ
ความหลุดพ้น เช่น เพราะสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนความเป็นไปในรูปกระแสแห่งเหตุปัจจัย ที่สัมพันธ์สืบ
ต่อเนื่องอาศัยกัน จึงเป็นไปได้กรรมจึงมีได้และเพราะสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน ความหลุดพ้นจึงมีได้ดังนี้
เป็นต้น

๔.๓ วิเคราะห์หลักพรหมหาร ๔

หลักธรรมนี้ต้องการให้มนุษย์อยู่กันอย่างสันติมีความรักความผูกพันกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันและกันมีสันติภาพ ภารดรภาพและเสรีภาพอย่างแท้จริง เป็นธรรมที่ต้องตั้งไว้เป็นหลักใจกำกับความประพฤติและปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ หลักพรหมวิหาร ๔ มี ๒ ประเด็นสำคัญที่ได้จากการวิเคราะห์ คือ

๑) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมในด้านการบริการการแพทย์ไทยจากการที่ได้กล่าวมาเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆล้วนเป็นสิ่งจำเป็นที่หมอทุกแขนงต้องมีความรู้และความสามารถในแขนงวิชานั้นๆหรือความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านจริงๆจึงจะสามารถเข้าใจและเข้าถึงความต้องการของผู้ป่วยและรักษาโรคได้นอกจากจะมีความรู้ความสามารถในด้านการรักษาแล้วสิ่งหนึ่งที่แพทย์และหมอต่อมมีไว้เป็นประจำใจคือด้านการบริการที่พึงประสงค์ต่อผู้ที่มาใช้บริการโดยคำนึงถึงผู้มารับบริการเป็นหลักและสิ่งหนึ่งที่จะเป็นองค์ประกอบของแพทย์ในเรื่องของคุณลักษณะที่เข้ามาเสริมเพิ่มเติมคือคุณธรรมจริยธรรมต่อวิชาชีพของตนเอง โดยนำหลักความเมตตาเข้ามาเป็นเครื่องมือในชีวิตจิตใจต่อผู้มารับบริการโดยให้ความเมตตาเท่าเทียมกันในการรักษาหรือบริการต่อผู้มาใช้บริการ

๒) การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร ๔ ในด้านบริหารทรัพยากรพบว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับการบริหารคนในองค์กรควรยึดหลักพรหมวิหาร ๔ ในการครองใจคนคือ ในการทำงานนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของชีวิต เพราะช่วงเวลาของการทำงานในชีวิตนั้นมีอยู่มากมาย การทำงานให้สนุกและเป็นสุขขณะทำงานและทำอะไรให้คนที่ร่วมงานมีความสุขเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้บริหารทุกคนควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง เพราะหากองค์กรใดมีบุคลากรที่มุ่งมั่นทำงานให้องค์กรอย่างมีความสุขขององค์กรนั้นก็จะมีเข้มแข็งและสามารถเติบโตได้อย่างมั่นคง

การประยุกต์หลักพรหมวิหาร ๔

๑) เมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับความสุข ความจริงใจ ความรักซึ่งความเมตตาจะมีความสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติงานของทางแพทย์แผนไทย โดยมีความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขให้ความช่วยเหลือเจือจุนรักษาอาการเจ็บป่วยจากโรคร้ายไข้เจ็บโดยไม่คิดหวังผลตอบแทนเกินความคาดหวังของผู้มารับบริการและผู้มาใช้บริการก็มีแนวความคิดที่ให้ความไว้วางใจในการรักษารวมไปถึงตัวขนานยาที่รักษาเพราะความเมตตาที่มีต่อกันจะส่งผลถึงความจริงใจต่อกันทั้งคู่ให้บริการและผู้มารับบริการรวมไปถึงความรักความอบอุ่นที่มีต่อกันซึ่งสามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวันทุกๆองค์กรเพื่อพัฒนาองค์กรต่อไปทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน

๒) กรุณา คือ ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ คนทุกคนเกิดมาล้วนเป็นทุกข์ ดังนั้น ใครจะทุกข์มากทุกข์น้อยขึ้นอยู่กับกรรมชีวิตโดยประมาทหรือไม่ แต่ถึงอย่างไรตามหลักพุทธธรรมที่ได้กล่าวไว้ในหลัก ความกรุณา คือการคิดช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ก่อนที่จะให้

คนอื่นช่วยให้เราพ้นทุกข์นั้น เช่น ความทุกข์ทางใจหรือความทุกข์ทางกายถ้ามองถึงความทุกข์ทางกายก็จะเป็นในเรื่องความขัดสนมากกว่าด้วยสภาพปัจจุบัน ทั้ง การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ต่างไม่มีความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันไม่มีความสอดคล้องกันส่งผลให้ประชาชนไม่ได้รับความสะดวกสบายตามที่ต้องการจึงทำให้เกิดอาการทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจตามมา สิ่งที่จะช่วยเหลือได้ คือคนทุกคนต้องมีการปรับตัวเข้าหาสภาวะที่เกิดขึ้นลดความฟุ้งเฟ้อนำหลักพอเพียงมาปรับหรือประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาวะที่เกิดขึ้น ส่วนบุคคลที่สามารถช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ได้ก็ควรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คือถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งสถาบันครอบครัว ตัวบุคคลเอง เพื่อนช่วยเพื่อน สถาบันการศึกษาต่างๆหน่วยงานทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ต่างต้องเอื้อเพื่อเจือจุนกันให้เป็นระบบการไหลเวียนกันต่อเนื่อง ทั้งระดับบุคคลและระดับองค์กรต่างต้องให้ความช่วยเหลือกัน

๓. มุทิตาคือ การแสดงความยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี ประเด็นนี้ถ้าหากบุคลากรในองค์กร ไม่ว่าจะในระดับไหน ขึ้นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่อิจฉาริษยา

๔. อุเบกขา คือความวางเฉย การวางใจเป็นกลาง ไม่ว่าจะเป็นผู้บริหารหรือพนักงานระดับใดก็แล้วแต่ หากแต่ละส่วนงานหรือหน่วยงานนั้น รู้จักการวางตนให้เหมาะสม และปฏิบัติต่อบุคคลอื่นในองค์กรอย่างเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบกัน องค์กรนั้นก็จะมีเจริญก้าวหน้าและประสบผลสำเร็จ ในที่สุดการประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร ๔ ในด้านบริหารทรัพยากร ประกอบด้วย

๑) เมตตา การให้ ความรัก ความจริงใจปรารถนาดี ควรมีการนำมาใช้ในด้านบริหารทรัพยากร ด้วยการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ร่วมงาน ผู้ใต้บังคับบัญชา

๒) กรุณาการช่วยเหลือสนับสนุนการแก้ปัญหาส่วนตัวตามควรแก่กรณีการมีน้ำใจต่อกันและให้กำลังใจเมื่อผู้ร่วมงานมีความทุกข์โดยพูดคุยสอบถามเป็นระยะๆการพูดให้กำลังใจกับผู้ร่วมงาน

๓) มุทิตาด้วยการยกย่องชมเชยเมื่อผู้ร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานจนเป็นผลสำเร็จ

๔) อุเบกขาความวางเฉย การวางใจเป็นกลางควรมีการนำมาใช้ในการบริหารคนในองค์กรโดยการมีความเป็นกันเองกับผู้ร่วมงานรู้จักการวางตนให้เหมาะสม มีน้ำใจที่ดีต่อกันและกัน การสร้างทัศนคติเชิงบวกกับผู้คนรอบด้าน

การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหาร ๔ ในด้านการแพทย์แผนไทย ประกอบด้วย

๑) เมตตาการให้ ความรัก ความจริงใจปรารถนาดี ควรมีการนำมาใช้ในด้านบริหารทรัพยากร ด้วยการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ร่วมงานผู้ใต้บังคับบัญชา

๒) กรุณาการช่วยเหลือสนับสนุนการแก้ปัญหาส่วนตัวตามควรแก่กรณีการมีน้ำใจต่อกันและให้กำลังใจเมื่อผู้ร่วมงานมีความทุกข์โดยพูดคุยสอบถามเป็นระยะๆการพูดให้กำลังใจกับผู้ร่วมงาน

๓) มุทิตาด้วยการยกย่องชมเชยเมื่อผู้ร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานจนเป็นผลสำเร็จ

๔) อุเบกขาความวางเฉย การวางใจเป็นกลางควรมีการนำมาใช้ในการบริหารคนในองค์กร โดยการมีความเป็นกันเองกับผู้ร่วมงานรู้จักการวางตนให้เหมาะสม มีน้ำใจที่ดีต่อกันและกัน การสร้างทัศนคติเชิงบวกกับผู้คนรอบด้าน

ประการที่หนึ่ง การบริหารจัดการด้านบริหารทรัพยากร โดยใช้หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักการของประสิทธิภาพ ประกอบด้วย

๑) เมตตา การให้ ความรัก ความจริงใจปรารถนาดีควรมีการนำมาใช้ในด้านบริหารทรัพยากรด้วยการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ร่วมงาน ผู้ใต้บังคับบัญชา

๒) กรุณา การช่วยเหลือสนับสนุนการแก้ปัญหาส่วนตัวตามควรแก่กรณีการมีน้ำใจต่อกัน และให้กำลังใจเมื่อผู้ร่วมงานมีความทุกข์โดยพูดคุยสอบถามเป็นระยะๆ การพูดให้กำลังใจกับผู้ร่วมงาน

๓) มุทิตา ด้วยการยกย่องชมเชยเมื่อผู้ร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติงานจนเป็นผลสำเร็จ และ

๔) อุเบกขา ความวางเฉย การวางใจเป็นกลาง ควรมีการนำมาใช้ในการบริหารคนในองค์กร โดยการมีความเป็นกันเองกับผู้ร่วมงานรู้จักการวางตนให้เหมาะสม มีน้ำใจที่ดีต่อกันและกัน การสร้างทัศนคติเชิงบวกกับผู้คนรอบด้าน

กล่าวได้ว่า สัมพันธการบริหารจัดการด้านบริหารทรัพยากรตามหลักพรหมวิหาร ๔ ในการครองใจคน คือ ในการทำงานนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของชีวิต การทำงานให้สนุกและเป็นสุข ทำอย่างไรให้คนที่ร่วมงานมีความสุข เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้บริหารทุกคนควรคำนึงถึงอย่างยิ่งเพราะหากองค์กรใดมีบุคลากรที่มุ่งมั่นทำงานให้องค์กรอย่างมีความสุขขององค์กรนั้นก็จะมีชัยและสามารถเติบโตได้อย่างมั่นคง โดยหลักพรหมวิหาร ๔ นั้น สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้เหมาะสม

๔.๔ คุณค่าภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ความคิด และทักษะการปฏิบัติเป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของตนเองและชุมชน จึงมีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับการพัฒนาทางสังคมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นก็มีเอกลักษณ์ของตนเอง ปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาที่เกิดจากการดำรงชีวิต คนไทยในภูมิภาคต่างๆ มีวิถีการดำรงชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกัน แต่ก็ล้วนมีความผูกพันและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เรียนรู้จากธรรมชาติ ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน และการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ปัญหาต่างๆ ทำให้ผู้คนจำเป็นต้องปรับตัว และสร้างสรรค์ภูมิปัญญาเพื่อความอยู่รอด และอยู่อย่างมีความสุข สะดวกสบาย รวมทั้งเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยคิดประดิษฐ์

หรือพัฒนาสิ่งแวดล้อมเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การนำพืชพรรณธรรมชาติมาปรุงเป็นอาหาร ทำยา รักษา โรค

ความหมายของภูมิปัญญาไทย ความหมายของภูมิปัญญา ภูมิ แปลว่า พื้นหรือพื้นที่ ส่วน ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้, ความรู้ทั่ว, ความฉลาด ดังนั้น ภูมิปัญญา หรือ Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ที่นำมาไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหามนุษย์ หรือ ภูมิปัญญา คือ พื้นความรู้ของปวงชนในสังคมนั้นๆ และปวงชนใน สังคมยอมรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจ ร่วมกัน เรียกว่า ภูมิปัญญา คำว่า ภูมิปัญญา มักใช้ว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความรู้ ความสามารถ ความชาญฉลาดของกลุ่มชนที่ใช้ในการสร้าง ประดิษฐ์ แก้ไข ปรับปรุงสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ ตามธรรมชาติ เพื่อให้อำนวยความสะดวกสบายและความสุขในการดำรงชีวิตโดยไม่ได้พึ่งเทคโนโลยี หรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นความชาญฉลาดที่ทำให้สามารถพัฒนาสิ่งต่างๆ ที่ อยู่รอบตัว มาใช้ในการดำรงชีพได้อย่างดี^๑ ความรู้และความฉลาดนั้นสั่งสมมาจากบรรพบุรุษและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เช่น เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่เหมาะสมกับสัตว์น้ำชนิดต่างๆ การสร้างบ้านเรือนให้มีเสาสูง ทำให้รับสภาพ การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศเขตร้อนได้ดี การเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของอาหารตามฤดูกาล ทำให้ไม่เบื่อต้อเมื่ออาหารอย่างใดอย่างหนึ่งมีราคาแพงเกินไป เป็นต้น ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสม ประสบการณ์ที่ผ่าน กระบวนการเรียนรู้ เลือกรองร ปรุงแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนา วิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะ เป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ ความรู้ที่องกวมขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนิน วิถีชีวิตของคนไทยลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญามีความเด่นชัดในหลายด้านเช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและ วรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนาและ ประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญา

สังคมไทยสามารถประยุกต์และปรับใช้ตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ความ เชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อ บุคคลและ สิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญ ประทาย ข้าว เป็นต้น ความสามารถในการถ่ายทอดการอบรมเลี้ยงดูการบ่มเพาะ การสอน สั่ง การสร้างสื่อ และอุปกรณ์การวัดความสำเร็จ คือลักษณะและประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ มีลักษณะเป็น รูปธรรมและนามธรรม อันเกิดจากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการถ่ายทอดจาก บุคคลและสถาบันต่างๆ ในท้องถิ่น โดยมีศาสนาและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน จะมีลักษณะจำกัด เฉพาะถิ่น มีความเป็นสากล มุ่งการมีชีวิตร่วมกับ ธรรมชาติและมีความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับชีวิต

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นความรู้เรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การปลูกพืช การ เลี้ยงสัตว์ การทอผ้า ทอเสื่อ การสานตะกร้าและเครื่องใช้ด้วยไม้ไผ่ ด้วยหวาย การทำเครื่องปั้นดินเผา

^๑ กิตติชัย อนวัชประยูร, จุลสาร สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๘.

การทำเครื่องมือทางการเกษตร ศิลปะดนตรี การฟ้อนรำ และการละเล่นต่างๆ การรักษาโรคด้วยวิธีต่างๆ เช่น การใช้ยาสมุนไพร การนวดความสำคัญของภูมิปัญญา^๒

๑) ภูมิปัญญาทำให้ชาติและชุมชนผ่านพ้นวิกฤติและดำรงความเป็นชาติ หรือชุมชนได้

๒) ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่จรรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล

๓) ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพและเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย

พุทธพจน์บ่งชี้ว่า“อาหารเป็นพาหนะนำโรค หมดอาหารก็หมดโรค”อาหาร ตามศาสตร์และศิลปะในปรัชญาทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดสัตว์ลำทุกประเภทย่อมจะต้องอาศัยอาหาร ชีพดำรงอยู่ได้ก็เพราะอาหาร ขั้นตอนในการศึกษาคุณโทษของอาหารจำเป็นจะต้องพิจารณาศึกษาไปตามขั้นตอน ถ้าศึกษาข้ามขั้นตอน หรือไปยึดติดเพียงบางส่วนจะทำให้ “ชีพ” ต้องผจญกับโรคร้าไป ผู้เขียนขอลำดับขั้นตอนดังนี้ คือ^๓

๑) มโนสัญญาเจตนา หารอาหารอันดับแรกที่สำคัญในชีวิต คือ “เจตนา” หมายถึง อาหารที่เกิดขึ้นกับจิต ชีวิตเริ่มมาจาก “จิต” การจงใจเจตนาเริ่มมาจาก “จิต” จิตที่จงใจเจตนาย่อมนำไปสู่ “กรรม” คือ ภาควจีและกาย ความดีและความชั่ว บุญและบาป สุจริตและทุจริต สวรรค์และนรก ปุณฺชนและอริยชน ทุกกระบวนการย่อมมาจาก “จิต” คือความจงใจเจตนาตนเอง อาหารประเภทนี้มีอำนาจเหนืออำนาจใดๆ ในชีพ

๒) ผัสสาหาร อาหารอันดับที่สองรองลงมา คือ การสัมผัสถูกต้อง การสัมผัสถูกต้องจะต้องรู้ทันในขณะที่กำลังถูกสัมผัสหรือ กระทบสติความระลึกได้ และความรู้สึกลึกเป็นตัวควบคุม ผัสสะ ไม่ควรปล่อยเรือในขณะกระทบจะต้องควบคุมรูป รส กลิ่น เสียง ผัสสะ เพราะอาหารประเภทนี้สามารถก่อชนวนให้เกิดอารมณ์ที่พอใจ และอารมณ์ที่เสียใจได้อย่างร้ายแรงที่สุด

๓) วิญญาณาหาร อาหารอันดับที่สาม คือ วิธีประสาทรับรู้แจ้งเห็นจริงตามทวารต่างๆ ที่เกิดผัสสะขึ้น เช่น มองเห็นสี ได้ฟังเสียง ได้กลิ่น รู้รส และสัมผัสต่างๆ อาหารประเภทนี้ ที่แท้จริงคือ ประสาทตื่น แต่ปัญญาและพิจารณาต้องคอยปรับปรุงให้ถูกไม่ขัดต่อศีลธรรมและกฎหมาย

๔) กวฬิงการหาร อาหาร คือ การบริโภคดื่มกิน เคี้ยวกิน ให้ล่องล้าคองไปสู่กระเพาะอาหารในเวลาเช้าถึงเที่ยง (ยามกาลิก) หรือถนอมอาหารไว้ได้ในช่วงสัปดาห์ บางสิ่งที่เป็นยาจึงจัดเป็นอาหารประเภทตลอดชีพ อาหารประเภทนี้ชาวโลกและสถาบันการศึกษาทั่วโลกมองเห็นความสำคัญ จึงได้เป็นกระบวนการวิชาการโภชนาการในรูปแบบ “อาหารหลัก ๕ หมู่” เป็นระบบการแพทย์ตะวันตก ยอมรับเป็นทฤษฎีที่ต้องศึกษา แต่มามองอีกมุมหนึ่ง เฉพาะการแพทย์แผนไทย เรายึดอุดมการณ์ระดับความสำคัญของอาหารต่างกัน ดังที่ได้นำเสนอมาแล้วข้างต้นตามลำดับ

^๒ นิวัติ มณีขัตย์, กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล <http://www.environnet.in.th/kids>, [๖ ธันวาคม ๒๕๕๘].

^๓ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล <http://www.doctor.or.th.>, [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๘].

วิชาชีพการแพทย์แผนไทยถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาแห่งชาติ เป็นเอกลักษณ์หรือมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ควบคู่มา กับสังคมไทย เป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านการเรียนรู้พัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกันในวิถีชีวิตของคนไทยอย่างสมดุลกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับยุคสมัย การแพทย์แผนไทยมีลักษณะเป็นองค์รวม ประกอบด้วย กาย จิต สังคม วัฒนธรรม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์เชื่อมโยง สามารถสะท้อนออกมาใน ๓ ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมหรือชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูมิปัญญาและปรัชญาการดำรงชีวิต นอกจากนี้รากฐานการแพทย์แผนไทยยังมีเอกลักษณ์และคุณค่าที่โดดเด่น มีการสืบทอดและวิวัฒนาการตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ผูกพันกับวิถีชีวิต พิธีกรรม ความเชื่อ อันได้แก่ไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผสมผสานกับระบบการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งเป็นการแพทย์ประสบการณ์อันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น กับการแพทย์แผนไทยที่มีรากฐานการแพทย์อายุรเวชของอินเดีย กับพระพุทธศาสนา จะเห็นว่าการแพทย์แผนไทย เป็นการแพทย์ที่มีการหล่อหลอม ถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ลองผิดลองถูก เลือกรสร และการพัฒนาองค์ความรู้ ดังนั้นการแพทย์แผนไทยจึงนับว่าเป็นภูมิปัญญาแห่งชาติ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

ความสำคัญในระดับสังคม จะเน้นกลไกการควบคุมวิชาชีพการแพทย์แผนไทย เพื่อความปลอดภัยของผู้ป่วยในสังคม ประกอบด้วยกฎหมาย องค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานรัฐ และหน่วยงานเอกชนจะเห็นว่าการแพทย์แผนไทยมีการพัฒนา มีมาตรฐานในวิชาชีพสังเกตได้จากกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับวิชาชีพแพทย์แผนไทยที่มีการยกเลิก ปรับ ให้สอดคล้องเหมาะสมกับวิชาชีพแพทย์แผนไทย นอกจากนี้สถาบันที่ใช้ในการศึกษาเล่าเรียนและถ่ายทอดความรู้แต่เดิมมีการเรียนการสอนอยู่ในวัดและสมาคม ความสำคัญในระดับสังคม^๔ ปัจจุบันวิชาชีพการแพทย์แผนไทยมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่เป็นระบบ และยังศึกษาในสถาบันการศึกษาที่คณะกรรมการวิชาชีพรับรองอีกด้วย และ ความสำคัญในระดับชุมชน จะเห็นว่าการแพทย์แผนไทยในระดับชุมชน หรือระดับท้องถิ่น ประชาชนจำนวนมากยังคงพึ่งพาการรักษาจากหมอพื้นบ้าน และหมอแผนไทยในยามเจ็บป่วย ถือว่าเป็นการดูแลสุขภาพแบบพึ่งพาตนเองของชุมชนในระดับท้องถิ่น และการแพทย์แผนไทยยังสอดคล้องกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อทางพระพุทธศาสนาของคนไทย ดังนั้นการที่วิชาชีพแพทย์แผนไทยยังคงปรากฏในชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ ถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย หรือการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่คู่กับสังคมไทยทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เอง และนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นองค์ความรู้ และเทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันความเหมือนกันระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญาไทยกับปราชญ์ชาวบ้านคือ บทบาทและภารกิจในการนำ ภูมิปัญญาไปใช้แก้ปัญหา และการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงจากอดีตถึงปัจจุบัน ส่วน

^๔กิตติชัย อนุวัชประยูร. อ้างแล้ว.

ความแตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับระดับภูมิปัญญาที่จะนำไปแก้ปัญหาและถ่ายทอดกล่าวคือ ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยย่อมมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาระดับชาติไปแก้ปัญหา หรือถ่ายทอดหรือผลิตผลงานใหม่ๆที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติโดยรวม ส่วนปราชญ์ชาวบ้านมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปแก้ปัญหาหรือถ่ายทอดในท้องถิ่น

ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคม และธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย ๑๒ เดือนตลอดทั้งปี ล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อน ทำให้ต้องการความเย็น จึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการแห่ทางสงกรานต์การทำนายฝนว่าจะตกมากหรือน้อยในแต่ละปี ส่วนประเพณีลอยกระทง คุณค่าอยู่ที่การบูชาระลึกถึงบุญคุณของน้ำ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคน พืช และสัตว์ ให้ได้ใช้ทั้ง บริโภคและอุปโภคในวันลอยกระทง คนจึงทำความสะอาดแม่น้ำ ลำธาร บูชาแม่น้ำ จากตัวอย่างข้างต้น ล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคม และธรรมชาติทั้งสิ้นอาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการ และยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า กระชาย ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบกระเพราเป็นวิธีการปฏิบัติของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละประสบการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป นำมาใช้แก้ไขปัญหาดูโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่โดยชาวบ้านคิดเองและปฏิบัติตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต หรือเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้วอย่างโชกโชน เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม เป็นความรู้ที่ปฏิบัติได้มีพลัง และสำคัญยิ่ง ช่วยให้ชาวบ้านมีชีวิตอยู่รอดสร้างสรรค์การผลิตและช่วยในด้านการทำงาน เป็นโครงสร้างความรู้ที่มีหลักการมีเหตุผลในตัวเอง

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาไทยไว้ ดังนี้^๕

๑) ภูมิปัญญาด้านคตินิยม ความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

๒) ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

๓) ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ที่ยึดหลักการพึ่งตนเองและได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

๔) ภูมิปัญญาด้านแนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่

วรรณกรรมแพทย์แผนไทยที่เป็นสมุดไทยมีอยู่ ๔ตำราได้แก่^๖

^๕ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข, รายงานประจำปีกรมสุขภาพจิต, (กรุงเทพมหานคร : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

^๖ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล <http://www.surdi.su.ac.th.>, [๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘].

๑) ตำรายาพระโอสถ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงให้มีการรวบรวมวรรณกรรมทางแพทย์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๕๕ โดยมีพระพงศ์อำรินทร์ เป็นแพทย์หัวหน้าผู้รวบรวมตำรายาต่างๆ

๒) ตำราสรรพคุณยาเป็นผลจากการผสมผสานแนวความคิดการแพทย์แผนตะวันตกกับแพทย์แผนไทย โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใฝ่พระทัยศึกษาการแพทย์จากหมอบริตแลย์ จนกระทั่งได้เป็นสมาชิกสถาบันการแพทย์แห่งนครนิวยอร์ก ตำราสรรพคุณยานี้เป็นผลงานเชิงวิจัย โดยทรงศึกษารายละเอียดของส่วนต่างๆของสมุนไพรแต่ละชนิดในการนำมาผลิตยารักษาโรค ในลักษณะที่เป็นการทดลองทางวิทยาศาสตร์และสามารถนำไปบูรณาการต่อไปได้

๓) ตำรายาพิเศษเป็นผลงานนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๗ โดยเนื้อแบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนต้นเป็นตำรายาคำโคลง กล่าวถึงโรคระบาดในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ ไข้ฝีดาษระบาดเมื่อพ.ศ. ๒๓๘๑ และไข้หวัดตกโรคระบาดเมื่อพ.ศ. ๒๓๙๒ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระองค์นิพนธ์ตำรายาพิเศษนี้ขึ้น ส่วนตอนที่สองมีลักษณะเป็นกาพย์

๔) ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง เป็นวรรณกรรมทางการแพทย์ที่ใช้เป็นคู่มือสำหรับผู้สนใจศึกษาวิชาแพทย์ เป็นผลจากครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้ฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยและอนุรักษ์เอาไว้ แม้ว่าในขณะนั้นการแพทย์แผนตะวันตกจะก้าวหน้ามากก็ตาม โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูตราชหฤทัย เป็นหัวหน้าจัดทำรวบรวมและชำระสอบสวนตำรับคัมภีร์แพทย์ และได้จัดทำขึ้นใหม่เป็น “คัมภีร์แพทย์ฉบับหลวง” และตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงนี้เองที่ต่อมาได้เป็นพื้นฐานองค์ความรู้สำคัญสำหรับวรรณกรรมตำรายาในกาลต่อมา

ในบรรดางานวรรณกรรมทางการแพทย์ต่างๆของไทย พบว่าหลักปรัชญา แนวคิด และความเชื่อสำคัญที่มีผลต่องานเหล่านี้ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ หลักแนวคิดและความเชื่อ ได้แก่ ปรัชญาเรื่องธาตุทั้งสี่ แนวคิดเกี่ยวกับร่างกายและจิตใจในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ และความเชื่อในเรื่องการเกิดและการตาย ได้แก่^๗

๑) ปรัชญาเรื่องธาตุทั้งสี่ อธิธิพลความคิดเรื่องธาตุทั้งสี่ปรากฏบ่อยครั้งในวรรณกรรมแพทย์แผนไทย โดยมีลักษณะโยงใยกับร่างกายและใช้ในการอธิบายสาเหตุของพยาธิต่างๆที่เกิดขึ้นกับร่างกาย อีกทั้งเป็นส่วนสำคัญในการวินิจฉัยโรคและการปรุงยารักษาโรค โดยความเชื่อเกี่ยวกับธาตุทั้งสี่มาจากอธิธิพลความคิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนา นิกายเถรวาท อย่างไรก็ตาม แพทย์แผนไทยเข้าใจและมีความเชื่อในธาตุที่ ๕ซึ่งเพิ่มมาตามความเชื่อในอายุรเวท ธาตุดังกล่าวคือ อากาศธาตุ ซึ่งเข้าใจว่าต่างกับธาตุลม

๒) แนวคิดเกี่ยวกับร่างกายและจิตใจในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ในวรรณกรรมเวชศาสตร์ฉบับหลวงทุกคัมภีร์มีแนวคิดเกี่ยวกับร่างกายและจิตใจในฐานะเป็นสมุฏฐานของโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา นิกายหินยาน โดยแพทย์ที่จะเป็นผู้ชำนาญในการรักษาโรคต้องรู้และเข้าใจ

^๗ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, อ้างแล้ว.

สภาพทางร่างกายของผู้ป่วย ทั้งในแง่สาเหตุแห่งโรค ชื่อของโรค ยาสำหรับแก้โรค และรู้ว่ายาชนิดใด ควรแก้โรคชนิดใด ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่าจิตวิญญาณเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อสุขภาพ เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายกับจิตนั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทำให้ในบางครั้งมีการ ผสมผสานทั้งการรักษาโดยใช้ยาเพื่อรักษาร่างกาย และการใช้แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ การนั่งสมาธิ และการรักษาตามแนวทางพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นการรักษาแบบองค์รวม

๓) ความเชื่อในเรื่องการเกิดและการตาย ความเชื่อเรื่องการเกิดและการตายส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลความเชื่อของอินเดีย ผสมกับความเชื่อของท้องถิ่น คติเช่นนี้เห็นได้ชัดในคัมภีร์ ประถมจินดาและคัมภีร์มรณญาณสูตร ซึ่งทั้งสองปรากฏอยู่ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง

หลักพระพุทธศาสนาชี้ให้เห็น คือ ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ คือ ส่วนหนึ่งของ องค์ประกอบการแพทย์แผนไทยที่ได้สืบสานถ่ายทอดสืบกันมาจนถึงปัจจุบัน คนไทยส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาพุทธ โดยนำหลักธรรมคำสอนของศาสนามาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทย เป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีตระนอม รักสงบ ใจเย็น มีความอดทน ให้อภัยแก่ผู้ สำนึกผิด ดำรงวิถีชีวิตอย่างเรียบง่ายปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ แม้จะอดอยากเพราะแห้ง แล้ง แต่ไม่มีใครอดตาย เพราะพึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกันแบบ “พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้”^๔ เป็นต้น ทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการ นำเอาหลักของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และดำเนินกุศโลบายด้าน ต่างประเทศ

^๔ วัชรญา จิระวิพลวรรณ, ความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของ จังหวัด อุตรธานี, (อุตรธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔.